

Média jako dar: Relektura pastorální instrukce *Communio et progressio*

Petr Vizina

Tato práce je pokusem o nové čtení pastorální instrukce o sdělovacích prostředcích *Communio et progressio* z roku 1971 v kontextu digitální strukturální proměny veřejnosti a encykliky *Fratelli tutti* (2020). Pastorální instrukce je považována za klíčový text o vztahu církve k médiím. Práce připomene návaznost dokumentu na sociální učení církve. Pokusí se zachytit proměnu, kterou prošel vztah církve k médiím od *Communio et progressio* až po současnost se zvláštním důrazem na encykliku *Fratelli tutti*, v níž klade papež František důraz na kulturu dialogu. Rychlý vývoj informačních technologií a proměna komunikace prostřednictvím sociálních sítí vybízí k reflexi vztahu církve k médiím, jak jej před půl stoletím pojmenoval text *Communio et progressio* a jak je zachycuje encyklika *Fratelli tutti*. Zároveň se tato práce, alespoň částečně, bude snažit odpovédět, zda a v čem je dokument vyhlášený před déle než půl stoletím stále relevantní ve vztahu k médiím, která procházejí proměnou vlivem digitálních technologií.

K pramenům, z nichž tato práce vychází, patří text zmíněného dokumentu, dále dokumenty *Etika ve sdělovacích prostředcích* (2000), *Církev a internet* a *Etika na internetu* (2002), citované zvláště s ohledem na digitální strukturální proměnu veřejnosti. Použitou sekundární literaturou jsou pak zejména v závěru textu odborné i populární publikace nastiňující etické aspekty proměny, kterou procházejí média v současnosti. V jistém smyslu totiž doplňují analýzu společenské komunikace, jak ji načrtla encyklika *Fratelli tutti*.

Už jen kvůli rozsahu a zaměření nemůže být tato práce přehledem sociálního učení církve o komunikaci, dějinami vztahu papežů k médiím, ani popisem vývoje moderních médií. Přesto se na jmenované oblasti dějin, zvláště kvůli kontextu, často odvolává.

1. KONTEXT VZNIKU *COMMUNIO ET PROGRESSIO*

Pastorální instrukci *Communio et progressio* vydala Papežská rada pro sdělovací prostředky 23. května 1971. Zabývá se prostředky sociální komunikace, funkcí sdělovacích prostředků a rovněž úkoly a působením křesťanů v médiích.

Analýze a hodnocení dokumentu musí předcházet kontext, v němž vznikl a byl publikován. Předním motivem je návaznost dokumentu na dění Druhého vatikánského koncilu, který reagoval na sílící vliv masových sdělovacích prostředků a jejich význam pro vytváření veřejného mínění. 4. prosince 1963 proto papež Pavel VI. vyhlásil dekret *Inter Mirifica* o sdělovacích prostředcích, který dokumentu *Communio et progressio* předchází.

Matka církev dobře ví, že tyto prostředky při správném používání prokazují lidstvu velké služby, neboť velmi přispívají k osvětlení a vzdělání ducha a k šíření i upevňování Božího království. Církev také ví, že jich mohou lidé používat proti záměru božského Stvořitele a k vlastní škodě.¹

Koncilní dekret *Inter Mirifica* z roku 1963 reflektuje situaci sílícího vlivu médií v moderním světě a zároveň ambivalenci tohoto vlivu, možnosti přispívat k dění ve společnosti v pozitivním i negativním smyslu. Církev tímto oficiálním textem reflektovala rostoucí význam médií ve společnosti. V návaznosti na dokument rovněž vznikla Papežská rada pro sdělovací prostředky (1964), o tři roky později byl ustanoven Světový den sdělovacích prostředků.

Dekret *Inter Mirifica* vyjadřuje v oblasti společenské debaty přesvědčení koncilu popisované jako „aggiornamento“, tedy aktualizace, zesoučasnění církve a její spolubytí se světem, jak je rovněž vyjádřeno v jiném koncilním dokumentu, pastorální konstituci *Gaudium et spes*, konstatující, že „radost a naděje, smutek a úzkost lidí naší doby, zvláště chudých a všech, kteří nějak trpí, je i radostí a nadějí, smutkem a úzkostí Kristových učedníků...“² Pastorální instrukce o sdělovacích prostředcích *Com-*

¹ Srov. Dekret o hromadných sdělovacích prostředcích „Inter mirifica,“ in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, čl. 2.

² Srov. Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě „Gaudium et spes,“ in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, čl. 1.

munio et progressio, vyhlášená za pontifikátu Pavla VI. roku 1971 proto v samotném úvodu zdůrazňuje návaznost na téma sociální komunikace, jak se objevuje v koncilních dokumentech,³ přičemž výslovně podtrhuje návaznost na dokument *Inter Mirifica*, který je věnován oblasti nástrojů sociální komunikace.

Autoři instrukce *Communio et progressio*, jak uvedeme podrobněji, rozpracovali všech čtyřiaadvacet bodů textu *Inter Mirifica*, který této pastorální instrukci předcházel. Např. hájí právo občana na svobodné informace, vyzývají věřící k mediální gramotnosti, představují média jako užitečný nástroj pastorace, apelují na mravní odpovědnost novinářů a rovněž akcentují, jak se ukáže později, téma, které se s příchodem internetu a demokratizace médií ukáže jako klíčové, totiž mravní odpovědnost uživatele médií. Dokument *Inter Mirifica* dokonce uvádí mravní povinnosti příjemců dříve než povinnosti tvůrců:

Zvláštní povinnosti mají všichni příjemci, tj. čtenáři, diváci a posluchači, kteří podle osobního a svobodného výběru přijímají to, co tyto prostředky poskytují. Správný výběr znamená požadavek, aby plně přáli všemu, co je hodnotné z hlediska mravnosti, vědění a umění, a aby se vyhýbali všemu, co by jim bylo příčinou duchovní škody nebo příležitostí k ní, co by mohlo jiné špatným příkladem uvést do nebezpečí nebo co by zatlačovalo dobrou produkci a podporovalo špatnou; to se děje často, když se platí podnikatelům, pro které jsou tyto prostředky pouze zdrojem zisku.⁴

Úvodní poznámka jezuita Petra Koláře k neoficiálnímu českému překladu dokumentu na stránkách Salesiánského mediálního centra,⁵ přidává dobový kontext k vydání textu *Communio et progressio* zkraje 70. let z pohledu křesťanů v tehdejší socialistickém Československu. Komunistická strana pod diktátem Moskvy právě začala využívat mediální propagandu a znovuobnovenou cenzuru k vymazání odkazů na proces společenské obrody během tzv. Pražského jara koncem 60. let. Prostřed-

³ Pastorální instrukce rovněž zmiňuje pastorální konstituci *Gaudium et spes*, dále texty *Unitatis redintegratio*, *Dignitatis humanae* nebo *Ad gentes*.

⁴ *Inter mirifica*, čl. 9.

⁵ Dokumenty církve o médiích v češtině, včetně dokumentu *Communio et progressio*, spravuje Salesiánské mediální centrum, jehož zřizovatelem je Salesiánská provincie Praha. <http://www.medialnivychova.org/ciacuterkevnacacute-dokumenty-o-meacutediiacu.html> [cit. 12. 2. 2022].

ky masové komunikace rovněž hrály významnou roli jako nástroj tzv. normalizace, tedy období nového upevňování komunistické moci.⁶

Komunistická ideologie nevražila na celou tuto novou technologii, výrazně narušující zeď, kterou měli být obklopeni a od ostatního světa chráněni příslušníci dělnické třídy i pracující inteligence. Že se za žádných okolností neměla dostat do vlastnictví křesťanů, se rozumělo samo sebou.⁷

Kolář označuje text *Communio et progressio*, publikovaný šest let po skončení Druhého vatikánského koncilu, za výraz a pokračování koncilního „aggiornamenta“ a označuje jej za magnu chartu katolického novinářství. Upozorňuje, že text u nás směl být svobodně publikován a šířen téměř čtvrtstoletí po svém vzniku, konstatuje však, že svět médií se od vyhlášení pastorální instrukce radikálně změnil.

2. OBSAH DOKUMENTU

Sdělovací prostředky patří podle *Communio et progressio* k Božím darům (čl. 2), odhalují problémy společnosti a pomáhají najít jejich řešení (6, 7). Nejvyšší cíl každé komunikace, totiž jednotu, zpodobněnou v Trojici, však kvůli nevědomosti a nedostatku dobré vůle mohou média změnit v pravý opak, tedy v neporozumění, takže jsou zpochybňovány nejvyšší hodnoty života (9), konečným důsledkem odvratu provázeného hříchem, je nakonec zcela přerušená komunikace (10). Média jsou povolána vytvářet novou řeč a tvořit nová spojení mezi lidmi (12), všichni lidé dobré vůle jsou zváni do služby hledání a nalézání pravdy. Křesťan je k této spolupráci zavázán skrze svou víru (13). Společenství a vzájemnost vycházejí z lidského smyslu pro svobodu, k ní mají být média užívána, neboť tato svoboda se opírá o důstojnost člověka (14).

Zvláštní zodpovědnost mají ti, kdo vedou jiné ke kritickému posuzování (15), média mají příjemce poučit, jak obsahu rozumět (15), dokument zmiňuje společné dobro jako hodnotící kritérium společenského

⁶ Srov. např. Jiří Suk, *Šťastné zítřky, úzkostné včerejšky: Eseje a jiné texty o kolizích na české cestě ke komunismu*, Praha: NLN, 2020.

⁷ Srov. komentář jezuity Petra Koláře, dostupný na stránkách Salesiánského mediálního centra on-line <http://www.medialnivychova.org/ciacuterkevniacutec-dokumenty-o-meacutediiacutetech.html> [cit. 12. 2. 2022].

přínosu jednotlivých médií (16). Dokument vybízí k vyváženému vztahu mezi informacemi, vzděláním a zábavou, jakož i náročnou a lidovou nabídkou pro volný čas (16) Komunikace má být zaměřena ke společnému blahu.⁸

Média shromažďují účastníky jakoby kolem kulatého stolu (19). Pastorální instrukce v tomto bodě formuluje klíčovou otázku:

Jak je možné v tzv. pluralitní společnosti s jistotou odlišovat pravdu od lži, dobro od zla? Jak je možné zabránit, aby ve svobodné soutěži sdělovacích prostředků nenutila honba za přízní veřejnosti k tomu, že jsou jednostranně oslovovány a podněcovány sobecké a vitální pudy lidské přirozenosti? Jak se dá zabránit, aby soustředění sdělovacích prostředků v rukou hrstky lidí nebránilo skutečnému dialogu ve společnosti, a aby nebylo rozbíjeno společenství?⁹

Také další otázky formulované v této pasáži předjímají pozdější realitu médií, ať už jde o postupné vytlačování slova obrazem v době, kdy se hlavním médiem stala televize, anebo vznik tzv. infotainmentu.¹⁰ Dokument vyjadřuje obavu z ustavičného apelu sdělovacích prostředků na emoce (21), a pouhé pasivní role konzumenta médií (21).

Veřejné mínění je podstatným vyjádřením společenské povahy člověka (25). Dokument v té souvislosti cituje vyjádření papeže Pia XII., který označil veřejné mínění za „přirozenou ozvěnu, jako víceméně spontánní ohlas událostí a aktuálních situací v lidském duchu a úsudku“ (25).¹¹ Svobodné vyjadřování názoru jednotlivce je podstatnou složkou při vytváření veřejného mínění.

Svoboda jednotlivce, možnost vyjadřovat své pocity a myšlenky, je bezpodmínečně nutná, aby došlo ke správnému a přiměřenému vytváření veřejného mínění. Proto musíme s Druhým vatikánským koncilem konstatovat, že tato svoboda slova je důležitá pro jednotlivce i pro společnost v rámci mravnosti.¹²

⁸ Pojem „společného blaha“ přibližuje encyklika *Mater et magistra* z roku 1961 jako „Souhrn předpokladů ve společenském životě, skrze které mohou lidé dosáhnout svého osobního naplnění v celém rozsahu a snadněji“ (čl. 417). Srov. rovněž dokumenty *Pacem in terris* (čl. 272–274), *Dignitatis humanae* (čl. 6) nebo *Gaudium et spes* (čl. 26 a 74).

⁹ Srov. *Communio et progressio*, čl. 21.

¹⁰ K pojmu *infotainment*, tedy k informacím podávaným zábavnou formou, srov. Neil POSTMAN, *Ubatvit se k smrti: Veřejná komunikace ve věku zábavy*, Praha: Mladá fronta, 1999. Dále např. srov. Marshall MCLUHAN, *Člověk, média a elektronická kultura*, Brno: Jota, 2000.

¹¹ Srov. Pius XII., Projev ke katolickým novinářům, 7. 2. 1950. Cit. dle *Gaudium et spes*, čl. 59, *Pacem in terris* čl. 283.

¹² Srov. *Communio et progressio*, čl. 26.

Svobodné vyjadřování názorů, právo informovat a být informován se navzájem podmiňují.¹³ Aby společnost jako celek ve všech svých vrstvách a seskupeních správně fungovala, potřebuje dobře informované občany (35), proto je právo na informace pro jednotlivce požadavkem obecného blaha. „Takzvané pluralistické společnosti vědí velmi dobře, jakou cenu má možnost veřejného šíření zpráv a názorů pro aktivní účast občanů pro život společnosti,“¹⁴ zastává se text plurality ve veřejné debatě.

Dokument předjímá problematizování programu vzdělání a kultury prostřednictvím médií: „... příjemci musí mít dostatek sebekázně, aby nepropadli lesku podání nebo dráždílům senzací natolik, že by zanedbávali důležité povinnosti nebo marnili nesmyslně čas.“ Pluralismus sdělovacích prostředků musí být zachován všemi prostředky, v případě nutnosti odpovídajícími zákony (62).

Novináři jsou moderátory debaty u velkého kulatého stolu. „Pouze mezi znalými, svobodnými a zodpovědnými lidmi existuje trvalý dialog, umožněný prostředky sociální komunikace“ (74). Média mají být neomezeně využívána proti násilí, hospodářskému, politickému a ideologickému útlaču,¹⁵ cenzura je možná jen v nejnutnějším případě, například pokud reklama znevažuje lidskou důstojnost.

Církev je „podle slov Druhého vatikánského koncilu povinna vysvětlovat znamení doby; neboť také skrze ně mluví Bůh a jsou dokladem prozíratelnosti, která jejich prostřednictvím dále zjevuje dějiny spásy“ (122). Sdělovací prostředky jsou často jediným spojením církve se světem, proto každý, kdo by jich nevyužil, jako by zakopával Bohem svěcené hřivny (123).

Sdělovací prostředky jsou pro křesťany významné ze tří důvodů: Pomáhají dnešnímu světu církev pochopit, podněcují dialog uvnitř samotné církve a umožňují církvi pochopit mentalitu a lidi dnešní doby (125).

Souhrnem, církev považuje média za Boží dar, umožňující veřejnou rozpravu při hledání spravedlivější a pravdivější společnosti. Tato rozprava má podobu „kulatého stolu“, tedy jedná se o obraz spíše pluralitní než mocensky hierarchizované společnosti. Církev nemá k veřejnému

¹³ Právo jednotlivce na informace jasně deklarují např. JAN XXIII. v encyklice *Pacem in terris* (čl. 260) PAVEL VI. v projevu ze 17. 4. 1964 k účastníkům Semináře Spojených národů o svobodě informací (čl. 387), i Druhý vatikánský koncil např. v dokumentu *Inter mirifica* (čl. 5 a 12).

¹⁴ *Communio et progressio*, čl. 46.

¹⁵ Srov. *Dignitatis humanae*, čl. 7.

mínění konkurenční ani nepřátelský postoj; veřejné mínění je součástí dialogu se společností, názorové difference jeho součástí. Jednotlivec má právo být slyšen a rovněž být informován, pluralita veřejné rozpravy zavazuje členy společnosti k postoji a jednání sounáležitosti. Pastorální instrukce opakovaně zmiňuje nutné předpoklady, aby média sloužila k obecnému prospěchu. Kromě obecně platných pravidel, například o nepřípustnosti cenzury nebo reklamy, která porušuje důstojnost člověka, se nároky vztahují k osobní zodpovědnosti jednotlivce. „Pouze mezi znalými, svobodnými a zodpovědnými lidmi existuje trvalý dialog, umožněný prostředky sociální komunikace,“¹⁶ upozorňuje dokument.

3. ZMĚNA PARADIGMATU A PŘÍCHOD INTERNETU

Zatímco církevní dokumenty z doby před Druhým vatikánským koncillem měly sklon zaměřovat se předně a důkladně na morální problémy, Papežská rada pro sdělovací prostředky spíše kladla důraz na potenciál médií přispívat k lidskému rozvoji a teprve poté poukazovala na morální problémy,

podotýká americký jezuita Paul Soukup¹⁷ k vývoji vztahu církve k médiím v době od 60. do 90. let 20. století. Církev na počátku 90. let nově definuje svůj postoj k médiím. Obraz moderních médií jako jednoho ze soudobých Areopágů¹⁸ předkládá Jan Pavel II. v encyklice *Redemptoris missio* v roce 1990. Naznačuje, že dochází ke změně paradigmatu, nové generace vyrůstají ve světě ztvárněném komunikačními prostředky. Ze strany církve byl podle encykliky tento areopág „poněkud zanedbáván“,¹⁹ masmédia začínají do pastoračních plánů teprve vstupovat, přestože prozatím „na podřadném místě“.²⁰

Použití masmédií nemá za cíl pouze zpřístupnit mnohým poselství evangelia. Jde o mnohem dalekosáhlejší a hlubší záležitost, protože evangelizace moderní kultury závisí z velké části na jejím vlivu. Nestačí tedy použít je pouze k šíření křesťan-

¹⁶ Srov. *Communio et progressio*, čl. 74.

¹⁷ Srov. PAUL SOUKUP, *Quoting God: How Media Shape Ideas about Religion and Culture*, Waco, Texas: Baylor University Press, 2005, s. 233–245.

¹⁸ Srov. Sk 17,22–31.

¹⁹ Srov. JAN PAVEL II., *Redemptoris missio: O stálé platnosti misijního poslání*, Praha: Zvon, 1994, čl. 37.

²⁰ Tamtéž.

ského poselství a církevní nauky, ale poselství samo musí být integrováno do této „ové kultury“, kterou vytvořila moderní komunikace.²¹

Ke dvacátému výročí vydání instrukce *Communio et progressio* vydává Papežská rada pro sdělovací prostředky v únoru 1992 pastorální instrukci *Aetatis novae*. Kromě dalšího rozvíjení tématu komunikace pro vytváření společnosti a důležitosti médií pro církve, zaznamenává změny mocenských vzorců ohrožujících společenský dialog.

Obrana (práva na komunikaci) se v jistém smyslu proměnila; zatímco v dokumentu z roku 1971 se předpokládá, že největším ohrožením práva na informace jsou činnosti vlád, dokument z roku 1992 varuje také před tím, že by svoboda projevu člověka závisela na jeho bohatství, vzdělání či politické moci.²²

Pozornost zaměřená na často subtilně působící systémy, namísto na viditelnější ohrožení člověka politickou mocí, je od počátku 90. let minulého století rovněž tématem pro teoretiky médií. Odbočme proto nakrátko k teoriím médií, na něž jsme doposud nahlíželi jen prostřednictvím církevních dokumentů.

Patrně nejvýznamnější publikací, pojednávající o realitě masmédií jako realitě systémů, je přednáška německého sociologa a filosofa Niklase Luhmanna nazvaná *Realita masmédií*, kterou pronesl roku 1994 v Akademii věd v Düsseldorfu.²³ Luhmannovy úvahy totiž kromě jiného předznamenávají změnu, kterou bude znamenat pro média masové rozšíření internetu.²⁴ Hlavní Luhmannovou tezí je, že média realitu nejen zprostředkovávají, ale zároveň konstruuji. Pojednat tuto tezi by znamenalo důkladnou epistemologickou odbočku. Změnu, která v médiích nastala, Luhmann vysvětluje:

Samotné sdělování tedy ještě komunikaci nekonstituuje. ... O realitě masmédií lze však hovořit ještě v dalším smyslu, totiž ve smyslu toho, co se jejich prostřednictvím pro druhé jeví jako realita. Řečeno Kantovou terminologií: masmédiá tvoří transcendentální iluzi.²⁵

²¹ Tamtéž.

²² SOUKUP, *Quoting God: How Media Shape Ideas about Religion and Culture*, s. 240.

²³ Srov. Niklas LUHMANN, *Realita masmédií*, Praha: Academia, 2014.

²⁴ Československo se ke světové počítačové síti přihlásilo v lednu 1991, k masovému rozšíření internetu u nás však došlo ve druhé polovině 90. let.

²⁵ LUHMANN, *Realita masmédií*, s. 13.

Zjednodušeně, média stále méně připomínají kulatý stůl, kde na spravedlnost a férovost veřejné debaty dohlížení mediální profesionálové. „Abychom dospěli k pochopení masmédií, musíme pozorovat jejich pozorování,“ tvrdí Luhmann.²⁶ Upozorňuje, že součástí rovnice jsou představy a mentální nastavení těch, kdo debatu u kulatého stolu moderují a strukturují. „Masmédia sice vytvářejí realitu, nikoliv však takovou realitu, která nutně vyjadřuje konsensus,“²⁷ připomíná Luhmann a jeho postřeh o spolu-vytváření reality předznamenává následující pasáže, které se týkají internetu a sociálních sítí, které spíš než kulatý stůl připomínají skutečné komunikační sítě, v němž je takovým konstruktérem reality prostřednictvím sdíleného obsahu každý z uživatelů. Luhmann vybízí, abychom si jako účastníci komunikace všímali toho, kdo a jak realitu prostřednictvím médií konstruuje. K tomuto postřehu se vrátíme později v tomto textu, v pasáži, která se týká automatické inteligence, která v prostředí internetu svými algoritmy o konstrukci reality rozhoduje.

Systém nepovažuje svět za předmět, ale za horizont ve fenomenologickém smyslu. Čili za nedosažitelný, a tedy proto nezbyvá žádná jiná možnost než realitu konstruovat a eventuálně pozorovat pozorovatele, jak realitu konstruuje.²⁸

Změnu, která přichází s rozšířením internetu, tedy nedlouho po uveřejnění dokumentu *Aetatis novae*, popisuje rovněž polský sociolog médií Karol Jakubowicz. Zpochybňuje totiž samotný dosavadní koncept médií. Nová média, mezi nimi zvláště elektronická, se podle něj z masových změnila na individualizovaná a interaktivní a neslouží pouze ke sdělení. „Vezmeme-li v úvahu proces deintermediace, pak je ohrožen i samotný pojem ‚médium‘,“²⁹ píše Jakubowicz.

4. REAKCE CÍRKVE NA DIGITÁLNÍ SVĚT

Zásadní proměna médií nastala s rozšířením internetu. V dokumentu *Etika ve sdělovacích prostředcích* vydaném Papežskou radou pro sdělovací

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž, s. 109.

²⁸ Tamtéž, s. 16.

²⁹ Karol JAKUBOWICZ, *Nová ekologie médií: Konvergence a mediamorfóza*, Zlín: VeRBuM, 2013, s. 55.

prostředky v roce 2000 je internet zmíněn čtyřikrát jako nové médium, vyvolávající určité obavy pro své radikálně nové důsledky.³⁰ Možnosti a důsledky rozšíření internetu pak s odvoláním na dokument *Communio et progressio* podrobněji rozvíjejí dva církevní dokumenty: *Církev a internet* a *Etika na internetu* vyhlášené 22. 2. 2002. První z dokumentů rozebírá spojitost internetu s náboženstvím, a zvláště s katolickou církví. Návazný dokument pak pojednává o etickém rozměru těchto otázek. S poukazem na pozitivní možnosti internetu by se katolíci „neměli bát otevřít Kristu dokořán brány sdělovacích prostředků“,³¹ přestože se internet někdy jeví jako lhostejný či dokonce nepřátelský proti víře a morálce, jelikož „kultura médií je hluboce nasáklá typicky postmoderním pohledem, totiž že jedinou absolutní pravdou je, že absolutní pravdy neexistují, anebo, kdyby snad existovaly, byly by pro lidský rozum nedostupné a tedy nepodstatné“.³² Dokument rovněž upozorňuje na náboženskou mentalitu „supermarketu“, v němž si návštěvníci webových stránek „vyhledávají a vybírají náboženské zboží, které nejvíce odpovídá jejich vkusu“.³³

Doplňující text *Etika na internetu*³⁴ připomíná okolnosti vzniku internetu a také informační asymetrii, tedy že celosvětová síť decentralizovaného internetu je součástí globalizace, ekonomického a kulturního procesu s kladnými i zápornými aspekty.³⁵ Probíhající deregulace, tedy přechod moci národních států do rukou nadnárodních společností, zaslужuje dialog angažovaných organismů, jakým je církev.³⁶ Text připomíná ideje, které daly internetu vzniknout, totiž kybernetický prostor, jehož jediným zákonem je svoboda, a s tím spojenou ambivalentní povahu internetu: „Může být používán za účelem prolomení izolace jednotlivců a skupin, anebo naopak k jejímu zesílení.“³⁷

³⁰ Srov. Dokument Papežské rady pro sociální komunikaci „*Etika ve sdělovacích prostředcích*“, čl. 1, <https://www.proglas.cz/res/archive/025/004083.pdf?seek=1207011743> [cit. 16. 8. 2021].

³¹ Dokument Papežské rady pro sociální komunikaci „*Církev a internet*“, čl. 1, <https://www.pastorace.cz/tematicke-texty/dokument-cirkev-a-internet-papezska-rada-pro-hromadne-sdelovaci-prostredky-2222002> [cit. 16. 8. 2021].

³² Tamtéž, čl. 8.

³³ Tamtéž, čl. 9.

³⁴ Dokument Papežské rady pro sociální komunikaci „*Etika na internetu*“, čl. 2, <https://www.pastorace.cz/tematicke-texty/dokument-etika-na-internetu-papezska-rada-pro-sdelovaci-postredky-2222002> [cit. 16. 8. 2021].

³⁵ Tamtéž, čl. 4.

³⁶ Tamtéž, čl. 5.

³⁷ Tamtéž, čl. 7.

Téma nerovnosti se později v budoucnosti, v době rozšířenému přístupu k vysokorychlostnímu připojení, promítne do nerovného přístupu k prostředkům, kterými sociální sítě působí na své uživatele, do mocenské asymetrie, ať už jde o algoritmy určující reklamní obsah odvozený z dosavadních preferencí uživatele, nebo poznatky neurověd na straně programátorů sociálních sítí. Text upozorňuje, že internet rovněž mění dosavadní a zavedené způsoby žurnalistiky.

Internet je velmi účinným a rychlým nástrojem informací. Nicméně ekonomická soutěživost a přítomnost žurnalistu ve dne v noci „on-line“ přispívají k senzacechtivosti a šíření klepů, k míchání zpráv s reklamou a podívanou, ke zmenšování, alespoň zdánlivému, reportáží a seriózních komentářů.³⁸

Německý teolog Rainer Bucher k systému médií s příchodem digitalizace poznamenal, že se vyznačuje třemi znaky: tendencí k nekontrolovatelnosti, aktivní i pasivní všudypřítomností a svou novou obrazností. Pokud jde o nekontrolovatelnost médií, soudí Bucher, nečeká se od církve, že alespoň část mediálního systému podřídí kontrole. Podle Buchera jde o evangelizační přítomnost v médiích.³⁹ Digitální prostor je od doby vydání obou dokumentů dvě desítky let předmětem vědeckého zkoumání. Některá z východisek obou dokumentů výzkum potvrzuje a jiné zpřesňuje. Jako hlavní témata pojmenovala ve vztahu mezi náboženstvím a digitálním prostředím americká teoretička Heidi M. Campbellová autoritu, jednání, identitu a komunitu.⁴⁰ Společenský život „vyvázaný“⁴¹ z geografického místa a tradice pod přílivem stále nových informací vytváří novou situaci plurality a nejistoty v souhře mezi tím, jak jednotlivec rozumí vlastní identitě a jak konstruuje identitu v sociální interakci. Digitální média umožnila „vyvázat“ se z omezení sociálního

³⁸ Tamtéž, čl. 13.

³⁹ Rainer BUCHER, „Církev v mediální společnosti: Zkrácená a poznámkami opatřená přednáška na Dni pastorálních služeb diecéze Aachen 17. 9. 2001,“ *Teologické texty*, 2003, č. 44, <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2003-4/Cist-znamení-doby> [cit. 20. 4. 2022].

⁴⁰ Srov. *Digital Religion: Understanding Religious Practice In Digital Media*, ed. Heidi A. Campbell, Ruth Tsuria, New York: Routledge, 2022.

⁴¹ Pojem *disembedding*, používaný sociologem Anthony Giddensem, má vystihnout novou situaci, v níž se společenský život již nutně neváže na konkrétní geografické místo a ke konkrétní tradici.

statusu, závislém například na věku, pohlaví nebo etnicitě.⁴² Změnu přinášejí soupeřící vyprávění toho, co je běžné či odlišné. Identita, zvláště náboženská, je proto stále méně daností a stále více volby. Obavy z fluidity či těkavosti takového konstruování identity se však nenaplnily. Pokud jde o náboženskou identitu, součástí jejího uchopení a porozumění začala být infrastruktura sociálních interakcí na internetových fórech. Pro sebeurčení ovlivněné sítovou strukturou digitálních technologií se vžil pojem *networked self*,⁴³ tedy „já“ konstruované napříč společenstvími. Ozvěnou veřejně sdílených náboženských narativů pak je koncept pojmenovaný Campbellovou jako *storied identities*,⁴⁴ při němž se osobní vyprávění odvíjí prostřednictvím publikovaných příspěvků (tzv. *stories*).

Dochází k personalizaci náboženství: uživatelé sítí vybírají, hodnotí a reflektují povahu náboženských zdrojů z perspektivy vlastní duchovní cesty. Zdá se tedy, že významný dopad internetu spočívá v rozšíření a uplatnění autonomie jednotlivce vůči formálním autoritám a institucím ve věcech víry. Po zhruba dvou desetiletích výzkumu vlivu on-line prostředí na náboženství se podle Campbellové rýsují dvě interpretace tohoto vlivu. Podle jedné jsme svědky přesunu posvátného do subjektivního světa jednotlivce a světa technologických objektů. Podle druhé však není správné tyto hybridní a osobní náboženské projevy zlehčovat jako individualistické či marginální. Reprezentují situaci, v níž existuje náboženství v soudobé společnosti.⁴⁵

Dlouho diskutovanou otázkou je, zda lidé spojení digitálními sítěmi tvoří společenství, obzvlášť z eklesiologického hlediska. Kritizována bývá nezávaznost, s níž mohou on-line uživatelé přistupovat k náboženským komunitám jako nakupující v supermarketu k náboženskému

⁴² Sociolog Stuart Hall navrhuje chápat identitu jako „body dočasného spojení subjektu s pozicemi, které jsou pro nás vytvářeny diskurzivními procesy“. Cit. dle Stuart HALL, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, London: London Open University, 1997.

⁴³ K pojmu *networked self* ve smyslu sociální konstrukce identity více např. A. *Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites*, ed. Zizi Papacharissi, London: Routledge, 2011, s. 304.

⁴⁴ Ke spojitosti mezi prezentací jednotlivce na sociálních sítích a pojetím vlastní identity srov. např. Heidi A. CAMPBELL, „Understanding the Relationship between Religion Online and Offline in a Networked Society,“ *Journal of the American Academy of Religion* 80 (2012): 64–93.

⁴⁵ Srov. např. Stef AUPERS – Dick HOUTMAN, *Religions of Modernity: Relocating the Sacred to the Self and the Digital*, Leiden: Brill, 2010, s. 25.

„zboží“.⁴⁶ Zmiňovaný text *Církev a internet* z roku 2002 povzbudil věřící k účasti v novém digitálním prostředí, ovšem upozorňuje, že nelze mluvit o církvi v plném smyslu slova:

Virtuální realita nemůže nahradit reálnou přítomnost Krista v eucharistii, svátostnou podstatu dalších svátostí, ani podíl na náboženském životě uvnitř společenství lidí.⁴⁷

Studie ovšem dokládají, že náboženské prostředí, které zdůrazňuje proselytismus, kázání a experiment, například evangelikální protestantské církve v USA, se v prostředí elektronických lépe zabydlelo. Z pohledu věřících je předností on-line prostředí možnost vytvářet sítě vztahů napříč rozličnými sociálními kontexty. Výsledkem je personalizovaná síť vztahů. Lidé žijí stále častěji v mnohonásobných sociálních oblastech a skupinách a přejímají síťové porozumění společenství. Podle Campbellové se rozhraní mezi on-line a off-line světem postupně stírá, oba světy se propojují a prolínají. Pokud jde o náboženskou autoritu, ta by podle některých předpokladů měla být touto personalizovanou vírou zpochybněna, výsledky výzkumů však tento předpoklad nepotvrzují. Internet je sice decentralizovaný prostor, v němž by se podle skeptiků nemělo dařit tradičním doktrínám víry, ukotveným v hierarchickém řádu. Zdá se však, že mezi off-line a on-line světem existuje spíše než vzájemná výlučnost značná míra komplementarity,⁴⁸ vzájemného propojení a pokračování. „Komplementarita odkazuje k jednání na základě vzájemné propojenosti socio-technického vývoje, který se podílí na ustanovení a rozšiřování autority,“ potvrzuje analytička Cheongová. „Pro vedoucí i laiky je to výzva ke spolupráci stvrzené nejen pravdami víry v off-line prostoru, ale také výzva kléru k novým kompetencím, jak se spojit prostřednictvím médií s věřícími.“⁴⁹ Jako „paradox epistemické autority“ označuje Cheongová to, že věřící prostřednictvím vlastních znalostí do-

⁴⁶ *Církev a internet*, čl. 40.

⁴⁷ Tamtéž, čl. 41.

⁴⁸ Podobně jako se v případě střetu starých a nových médií v žurnalistice mluví o „mediamorfóze“ (viz JAKUBOWICZ, *Nová ekologie médií*, s. 15), tedy o pokračování tradičních médií novými prostředky, totéž, zdá se, platí i o náboženství v on-line prostoru. Cit. dle Pauline CHEONG – Jessie P. H. POON, „Weaving Webs of Faith: Examining Internet Use and Religious Communication among Chinese Protestant Transmigrants,“ *Journal of International and Intercultural Communication* 2, č. 3 (2009): 189–207.

⁴⁹ Tamtéž.

ceňují legitimitu znalostí kléru, například pokud jsou profesionálové víry schopní odborně komentovat problémy, o kterých věřící diskutují. Náboženská autorita tedy může být v online prostředí jak zpochybněna, tak potvrzována, tvrdí autorka s odkazem k analýze internetových fór polských a německých křesťanů.⁵⁰ Ve studiích zaměřených na vazby off-line a on-line světa se konstatuje přesah mezi zkušenostmi s fyzickým a digitálním světem. Sociální zkušenosti v on-line světě ovlivňují, jak uživatelé internetu pojmají vlastní tělesnost, gender nebo sexualitu.⁵¹ Od úvahy, že stejně jako tělo je naším způsobem, jak existovat ve světě, a „společenské vtělení“ (*social embodiment*) souhrnem způsobů naší existence ve společnosti, výzkumy docházejí k závěru, že stejně jako realitu nelze redukovat na fyzické tělo, nelze ani striktně oddělit reality on-line a off-line světa, protože obě se vzájemně prostupují. Celkově výzkumy dokládají, že v procesu konstruování a performování identit je digitální prostor výjimečně důležitý. Formováním identity se zde míní proces odehrávající se v interakcích jednotlivce se sebou samým, s ostatními a s okolním světem. S dalším příkladem vzájemné provázanosti virtuálního a reálného světa přichází badatel Daniel Veidlinger v příspěvku o náboženství na Twitteru:⁵²

Určitým důležitým způsobem dokáže anonymita a distance Twitteru prohloubit a zlepšit úroveň diskuze o náboženství. Na rozdíl od tlumených hlasů a neupřímných, vyhýbavých přikývnutí, která často provázejí rozhovory o náboženských tématech v off-linu, se na Twitteru lidé méně bojí, že svým hlubokým nesouhlasem urazí ty, k nimž je váží silné sociální vazby.⁵³

Autor rovněž vyzdvihuje stručnost tohoto média, tweet má max. 140 znaků. Upozorňuje rovněž, že náboženské společnosti či osobnosti často publikují na twitteru, například části posvátných textů. Jedním z nejpopulárnějších twitterových účtů současnosti je účet papeže Františka.

⁵⁰ Cit. dle Marta KOŁODZIEJSKA – Anna NEUMAIER, „Between individualisation and tradition: transforming religious authority on German and Polish Christian online discussion forums,” *Religion* 47, č. 2 (2016): 228–255.

⁵¹ Kerstin RADDE-ANTWEILER, „Embodiment,” in *Digital Religion: Understanding Religious Practice In Digital Media*, ed. Heidi A. Campbell, Ruth Tsuria, New York: Routledge, 2022, s.110.

⁵² Daniel VEIDLINGER, „Religion: a little birdie told me something about religion on Twitter,” *Digital Religion: Understanding Religious Practice In Digital Media*, ed. Heidi A. Campbell, Ruth Tsuria, New York: Routledge, 2022, s. 132–140.

⁵³ Tamtéž, s. 133.

V červnu 2020 uváděla společnost Statista, že má papež přes 50 milionů followerů.⁵⁴

5. COMMUNIO ET PROGRESSIO A FRATELLI TUTTI

Půl století dělí od vydání dokumentu *Communio et progressio* encyklika *Fratelli tutti* papeže Františka⁵⁵ vyhlášená v říjnu 2020. Proměna mezilidských vztahů a nové mocenské uspořádání, které se vyvinulo rovněž s příchodem sociálních sítí, je jedním z témat encykliky pojednávající o ježíšovské kategorii bratrství mezi lidmi. Rovněž papež František připomíná, že církev chápe média jako Boží dar, který má lidi sbližovat.⁵⁶ Konstatuje však, že prostředí sociálních sítí na internetu, mocenské asymetrie, manipulace a exploatace proměňují mezilidské vztahy nežádoucím způsobem. „Digitální média přinášejí svým uživatelům riziko závislosti, izolace a postupné ztráty kontaktu s konkrétní realitou, což brání rozvoji autentických mezilidských vztahů,“⁵⁷ připomíná papež. Rozšíření internetu proměnilo nejen pravidla a povahu práce v klasických sdělovacích prostředcích. Virtualita proměnila rovněž způsob, kterým žijeme mezilidské vztahy, jímž se vztahujeme ke světu a z něhož odvozuje, co je pravdivé. Encyklika upozorňuje na zranitelnost a redukovatelnost takového způsobu digitální komunikace, pakliže by převládl, či byl považován sám o sobě za dostatečný.

Digitální vztahy, které nevyžadují pozvolné a postupné utváření přátelství, stálou interakci nebo budování společného postoje, který zraje postupem času, mají jen zdání společenskosti. Ovšem společenství ve skutečnosti nebudují. Místo toho mají jen tendenci maskovat a zesilovat individualismus, který se projevuje xenofobií a opovrhováním těmi, kdo jsou zranitelní. Digitální propojitelnost nestačí na to, aby budovala mosty. Není schopna spojit lidstvo.⁵⁸

⁵⁴ Podle statistik uváděných na internetovém portálu STATISTA.COM, který publikuje data v souvislosti s marketingem či sociálními sítěmi, patří twitterový účet papeže Františka k nejsledovanějším mezi světově známými osobnostmi. Srov. data uvedená ve *World leaders with the most Twitter followers as of June 2020* <https://www.statista.com/statistics/281375/heads-of-state-with-the-most-twitter-followers/> [cit. 15. 3. 2022].

⁵⁵ PAPEŽ FRANTIŠEK, *Fratelli tutti: Encyklika o bratrství a sociálním přátelství*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2021.

⁵⁶ Tamtéž, čl. 205.

⁵⁷ Tamtéž, čl. 43.

⁵⁸ Tamtéž.

Existence pluralitní společnosti je podle *Fratelli tutti* předpokladem společenského dialogu, který usiluje o porozumění hlubší a neměnné pravdě přesahující pouhý konsensus. Přesto realisticky však konstatuje, že povaha komunikace na sociálních sítích má často destruktivní efekt. Uživatelům hrozí riziko závislosti a ztráty kontaktu s realitou. Encyklika proto vybízí k porozumění povaze nových digitálních médií. V rámci své kritiky „nového gnosticizmu“⁵⁹ upozorňuje papež František rovněž na to, že digitální komunikační prostředky, jako jsou sociální sítě, nemohou plně zprostředkovat setkání s realitou:

Digitální média přinášejí svým uživatelům riziko závislosti, izolace a postupné ztráty kontaktu s konkrétní realitou, což brání rozvoji autentických mezilidských vztahů. Postrádají fyzická gesta, výrazy tváře, okamžiky mlčení, řeč těla a také vůně, třes rukou, zčervenání a zpocení, které k nám hovoří a jsou součástí naší lidské komunikace. Digitální vztahy, které nevyžadují pozvolné a postupné utváření přátelství, stálou interakci nebo budování společného postoje, který zraje postupem času, mají jen zdání společenskosti. Ovšem společenství ve skutečnosti nebudují. Místo toho mají jen tendenci maskovat a zesilovat individualismus, který se projevuje xenofobií a opovrhováním těmi, kdo jsou zranitelní. Digitální propojitelnost nestačí na to, aby budovala mosty. Není schopna spojit lidstvo.⁶⁰

Encyklika *Fratelli tutti* upozorňuje rovněž na mocenské a ekonomické zájmy vlastníků internetových platforem, kteří mohou profitovat ze společenského rozdělení a fragmentace, když „manipulují svědomí a demokratické procesy“.⁶¹ Do jisté míry anonymní, mocensky neprůhledné a lidsky redukované prostředí sociálních sítí umožňuje nenávislné a ničivé digitální kampaně. Bují v něm sociální agrese a rozpínavost, jaká nemá mimo prostředí internetu obdoby. Proto dokument v citaci biskupů Austrálie hovoří o „změně nastavení“ komunikace na internetu, jelikož „nemůžeme přijmout digitální svět nastavený tak, aby těžil z naší slabosti a přinášel člověku to nejhorší“.⁶² Žádoucí změna nastavení se

⁵⁹ Srov. Papež František, *Gaudete et exsultate: Apoštolská exhortace o povolání ke svatosti v současném světě*, Praha: Paulínky, 2018. V této papežské exhortaci papež varuje před dvěma herezemi, které mají i svou soudobou podobu, totiž před pelagiánstvím a gnosticismem. Gnosticismus je zde v čl. 36–37 pojmán jako „odtěsněné mystérium“.

⁶⁰ *Fratelli tutti*, čl. 43.

⁶¹ Tamtéž, čl. 45.

⁶² Cit. dle Komise pro sociální spravedlnost, misii a službu Konference australských katolických biskupů, „Učinit reálným: Pravé lidské setkání v našem digitálním světě“, s. 44, <https://www.socialjustice.catholic.org.au/wp-content/uploads/2019/11/Social-Justice-Statement-2019-20.pdf> [cit. 12. 2. 2020].

týká v první řadě těch, kdo sociální média používají. V pasáži nazvané *Dialog a sociální přátelství: Společenský dialog pro novou kulturu* vypočítává encyklika předpoklady k tomu, aby média mohla v době internetu a sociálních sítí společnost spojovat. Varuje před „horečnatou výměnou názorů na sociálních sítích“,⁶³ senzacechtivým šířením faktů a domněnek, relativismem, který nemůže být základem konsensu. Vybízí naopak k postoji respektu, mlčení a trpělivého naslouchání při hledání objektivní pravdy, kterou si nemůže nikdo přivlastnit.

Fragmentace společenského diskurzu má své dopady v ekonomickém a politickém životě, upozorňuje papež František. Izolovanost, založená na konzumu, je prostředím, v němž bují „neobvyklé formy agrese, urážení, zneužívání, hanobení a slovního násilí ničícího druhé“.⁶⁴ Sociální agrese, kterou umožnila fragmentace společného prostoru, vede podle dokumentu k rozpínavosti, jaká nemá obdoby. Tento prostor pro agresi a rozpínavost využívají ideologie, osamělost uživatelů internetu žene uživatele do náruče populistů, technologie s potenciálem lidi spojovat do sítě mezilidských vztahů je účinným nástrojem manipulace veřejným míněním. Při úvahách o povaze změny médií je třeba brát v úvahu pokrok zvláště v oblasti nových technologií a oblasti umělé inteligence (AI), tedy sofistikovaných digitálních systémů, které měří a vyhodnocují chování uživatelů na sítích, komodifikují jejich pozornost, na základě uživatelského chování vytvářejí digitální „ozvěnu“, kterou popisuje text *Fratelli tutti*. Že se média spíše než nástrojem domluvy stala nástrojem fragmentarizace, lze považovat za jedno ze „znamení času“, jak o něm hovoří dokument *Communio et progressio*.⁶⁵ Za další z takových znamení lze považovat například rychlý postup při vývoji technologií, kdy technologický pokrok rychlostí dalece předstihne etické rozvažování.

Františkovy úvahy nad digitálním světem ve *Fratelli tutti* korespondují s tím, jak o nových technologiích, zvláště s nástupem umělé inteligence (AI) uvažují autoři promýšlející etiku nových technologií. Britský designér a etik Cennydd Bowles v knize *Etika budoucnosti*⁶⁶ upozorňuje na nebezpečí mravního relativismu. Podle Bowlese je morální relativismus skrytý v představě, že svět technologií je morálně neutrální půda. Ukazuje, kde nové technologie přinášejí situace doposud nereфлек-

⁶³ *Fratelli tutti*, čl. 200.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ *Communio et progressio*, čl. 122.

⁶⁶ Srov. Cennydd BOWLES, *Etika budoucnosti*, Praha: Academia, 2021.

tovaných mocenských asymetrií. Bowlesovým tématem je v knize např. role tzv. expertního vědění a morálních rozhodnutí s celospolečenským významem.

Nové technologie v sobě nesou etické otisky svých tvůrců, nikoli širší společnosti. Vzhledem k tomu, jak silně utvářejí moderní kulturu, to znamená, že technologové mají na společenské normy významný vliv: etická rozhodnutí, jež by měla být demokratická, jsou pak technokratická. To by nás mělo znepokojovat. Žádná jednotlivá skupina by neměla mít větší nárok na budoucnost než veřejnost a technologové nemají dostatečné obecné povědomí o různorodosti světa, aby se stali přirozenými etickými autoritami.⁶⁷

Papež František v tomto smyslu zmiňuje ve *Fratelli tutti* „obavy, které se skryly za novými technologiemi a tam zesílily“.⁶⁸ Bowles tvrdí, že proto je třeba do morálních rozhodnutí ohledně technologií vtahovat veřejnost. Popisuje např. algoritmické pobídky jako nástroj automatického přesvědčování, tedy strojově generované vzorce, které mají uživatele internetu postrčit k využití předkládaných nabídek. Jako příklad zneužití uvádí propagandistické kampaně a profilování uživatelů pomocí dat nashromážděných na sociálních sítích. Upozorňuje, že případ společnosti Cambridge Analytica, která tato data zneužila před volbami v USA roku 2016, by měla sloužit jako výstraha k poučení, proč by veřejnost měla ve svém zájmu automatické přesvědčování bedlivě sledovat. Stroj se ve službách reklamy nebo propagandy velmi rychle dokáže poučit z milionů úspěchů či neúspěchů na sociálních sítích a přizpůsobit tomu své přesvědčovací strategie. Klasická definice médií coby zprostředkovatele informace tu neplatí, v jistém smyslu médium shromažďuje naopak majiteli informace o konzumentech, kteří platí vlastní pozorností. Pokroky v umělé inteligenci a strojovém učení, podotýká Bowles, zaručují, že žádná data o našem chování nezůstanou nezpracovaná. Rychlost a zkratkovitost sociálních sítí upřednostňuje stránky charakteru, kterým zběžnost vyhovuje, naopak jako handicap působí v tomto prostředí trpělivost nebo zdrženlivost. Ve *Fratelli tutti* je tato situace popsána jako „hořečná výměna názorů na sociálních sítích, založená často na informacích z médií, které nejsou vždy spolehlivé“⁶⁹ a výzkum, zdá se, tento obraz

⁶⁷ Tamtéž, s. 31.

⁶⁸ *Fratelli tutti*, čl. 27.

⁶⁹ Tamtéž, čl. 200.

potvrzuje. Studie uveřejněná v časopise Science⁷⁰ o chování uživatelů na Twitteru ukazuje, že nejčastěji sdílejí uživatelé obsah vyvolávající překvapení a znechucení, přičemž zprávy s falešným obsahem, které vybudí takovou reakci, se šíří rychleji a několikanásobně častěji oproti reálným zprávám. Esejista a etik James Bridle k tomu ve své knize *Temné zítřky* poznamenává, že technologie „zrychlují a zesilují vše lidské“.⁷¹

Bridle dodává, že technologie stále silněji přetvářejí kulturní prostor člověka, ba dokonce mění porozumění člověka sama sobě. Technologie jsou podle tohoto autora též projekčním plátnem, na něž si promítáme své vlastní vědění, předpoklady a předsudky.

Google si dal za cíl vytvořit rejstřík celého lidského vědění, a stal se jeho zdrojem a arbitrem – nyní je tím, co si lidé ve skutečnosti myslí. Facebook si dal za cíl zmapovat mezilidské vazby, vytvořit „sociální graf“, a stal se jejich platformou nezvratně utvářející společenské vztahy.⁷²

Jsme s médii srostlí, spoluvytváříme jejich obsah, diktujeme jejich směřování, ačkoliv sami přesně nerozumíme, jak fungují, naznačuje Bridle. V kapitole Dialog a sociální přátelství encykliky *Fratelli tutti* proto vybízí papež František k tomu, abychom

neustále prověřovali, zda nás současné formy komunikace vedou skutečně k tomu, abychom se odvážně setkávali s druhými, abychom se poctivě zabývali celou pravdou, abychom sloužili, abychom byli nablízku těm nejposlednějším a usilovali o společné dobro.⁷³

ZÁVĚR

Dokument *Communio et progressio* vyzdvihuje lidskou svobodu, založenou na důstojnosti jednotlivce, jako předpoklad společenského dialogu. Právo svobodně se vyjadřovat a být informován je páteří komuni-

⁷⁰ Tezi, že se na sociálních sítích rychleji a masivněji šíří obsah budící negativní emoce, podporuje zjištění výzkumu, publikovaného ve vědeckém časopisu *Science*. Článek nazvaný „Lži se šíří rychleji, než pravda“ vychází z průzkumů mezi uživateli sociální sítě Twitter. Srov. Soroush Vosoughi – Deb Roi – Sinan Aral, „The spread of true and false news online,“ *SCIENCE*. 359, č. 6380 (2018): 1146–1151.

⁷¹ James BRIDLE, *Temné zítřky*, Brno: Host, 2020, s. 54.

⁷² Tamtéž.

⁷³ *Fratelli tutti*, čl. 205.

kace směřující ke společnému dobru. Cílem takové komunikace je pak společenský dialog. Média jako Boží dary mají bratrsky spojovat lidi, prostřednictvím médií má společnost lépe porozumět sama sobě, odhalovat své problémy a očekávání. O půlstoletí později vydaná encyklika *Fratelli tutti* nachází společenskou komunikaci v nebezpečí a částečně v rozvalu. Pluralita přestává být oceňována jako hodnota, jinakost je vnímána jako ohrožující. Prostor pro agresi a rozpínavost využívají ideologie, osamělost uživatelů internetu žene uživatele do náruče populistů, mediální technologie jsou účinným nástrojem manipulace veřejným míněním. Sociální agrese, kterou umožnila fragmentace společného prostoru, vede podle *Fratelli tutti* k rozpínavosti, jaká nemá obdoby. Možnosti technologií navíc předbíhají morální rozvažování ve společenské debatě. Motiv médií jako Božích darů zmíněný v *Communio et progressio* i ve *Fratelli tutti* je pilířem sociálního učení církve ohledně komunikace. Digitální strukturální proměna veřejnosti přináší nutnost nově definovat lidskou svobodu a sociální spravedlnost ve vztahu k novým technologiím a učinit z nich téma debaty. Ve srovnání těchto dvou dokumentů je patrná razantní změna, kterou prošla média; zatímco je dokument z kraje 70. let téměř celý věnovaný fungování klasických médií, encyklika psaná o polovinu století později reflektuje proměnu společnosti a antropologie v digitálním věku, o médiích v klasickém smyslu se zmiňuje pouze okrajově. Idea zprostředkujících médií jako Božího daru nabízí další výkladové roviny, které se bezprostředně týkají digitální proměny médií. Na rozdíl od ideologie, převádějící význam věcí na jejich tržní hodnotu, má dar v kontextu teologického myšlení komplexní význam. Vznáší nároky na obdarovaného, svoboda je břemenem, které k sobě váže zodpovědnost za to, jak s dary nakládáme. Idea daru je výzvou ke spolubytí, ke spoluúčasti, jak tuto novou kulturu ve *Fratelli tutti* pojmenovává papež František a vybízí k jejímu pěstování.

Popis společenské fragmentace a digitálního násilí naznačuje, že se tohoto daru nelze ujmout bezproblémově a nezávazně, případně pouze jako placené služby ve striktně ekonomickém smyslu. Označení sdělovacích prostředků za Boží dar v textech *Communio et progressio* a *Fratelli tutti* je tedy výzvou k praktickému jednání.

Odosobnění a neprůhlednost digitálních médií, snaha mocensky je uzurpovat a ekonomicky vytěžit, znamená příležitost zaujmout postoj vyplývající z logiky daru, totiž osobní zodpovědnosti příjemce. Z logiky médií coby Božího daru plyne povinnost ptát se odkud se informace

bere a zda je správné ji dále šířit. Znamená to dlouhodobě a kriticky kultivovat vztah k lidem v médiích, kteří se pod mediální obsahy podepisují vlastním jménem, považovat je za spojence, nikoliv „majitele“ konkurenčních pravd. Kultivace prostoru dialogu, tohoto Božího daru, znamená být náročný a kritický k médiím i k sobě samému. Pěstovat otevřenou hru s ověřitelnými fakty namísto temných podezření a útoků, které poskytují emocionální zadostiučinění tím, že budí zvědavost nebo pohoršení. Tvůrci obsahů, označovaní v *Communio et progressio* za pracovníky ve sdělovacích prostředcích, přišli s masivním rozšířením audiovizuálních technologií a nepřetržitého toku on-line zpravodajství o značnou část exkluzivity svého povolání, a tedy i společenského postavení,⁷⁴ vzrostly však nároky na rychlost a zároveň přesnost jejich práce. Je zodpovědností konzumentů médií, aby podporovali dlouhodobé vztahy k médiím a svou adresnou náročností pomáhali prostředí médií kultivovat.

S odstupem času se pastorální instrukce z roku 1971 jeví ve svých základních předpokladech jako text, k němuž se církev nutně musí vracet, pakliže nemá být i ona prostředím, v němž se daří populismu a mocenské manipulaci, které mají v digitálním světě dneška subtilnější, ale o to účinnější podoby.

Jedním z nástrojů politického populismu, rovněž popsáno ve *Fratelli tutti*, je tzv. boj proti elitám. Inspirativním odkazem dokumentu *Communio et progressio* je v tomto kontextu výzva etablovaným médiím nevytěšňovat, co je populární s argumentem, že populární většinou znamená kulturně plytké. Média mají vždy předně vztahovat nárok při tvorbě obsahu sama na sebe, směrem ke konzumentům mají být široce otevřená a tím pádem vyrazet populistům trumf argumentu elitářstvím z rukou.

Dokument *Communio et progressio* rozvíjí sebepojetí církve, jak je definoval Druhý vatikánský koncil, církev zdůrazňující svůj dialogický postoj a sounáležitost se společnostmi. Pokoncilní církev se v dokumentu výslovně zastala svobody vyjádření a pluralitní povahy společnosti. Je

⁷⁴ Ve výzkumu prestiže povolání provedeném Centrem pro výzkum veřejného mínění roku 2019 je u nás novinářská profese mezi nejméně respektovanými. Horší hodnocení mělo u respondentů např. povolání kněze, uklízečky nebo poslance parlamentu. Ve výzkumech od roku 2004 prestiž novinářské práce u nás setrvale klesá. Srov. <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ekonomicke/prace-prijmy-zivotni-uroven/4990-prestiz-povolani-cerven-2019> [cit. 16. 8. 2021].

otázkou, jestli v církvi stále převládá tento postoj, zda je rozhodnutá spíše pečovat než panovat. Post-sekulární doba znamená návrat náboženských narativů do veřejné rozpravy o uspořádání společnosti, včetně snahy legitimizovat takovou společenskou praxi, která svobodu vyjádření s poukazem na bezbřehost liberalismu hodlá ukáznit.

Pastorální instrukce *Communio et progressio* přiznává médiím charakter Božího daru a roli zprostředkovatele i nástroje dialogu v pluralitní společnosti. Encyklika *Fratelli tutti*, vyhlášená o bezmála půlstoletí později, tuto základní premisu neopouští, ve shodě s postřehy odborníků (Luhmann, Jakubowicz, Bowles, Bridle) však upozorňuje na to, že všeobecný přístup k médiím rovněž žádá osobní zodpovědnosti jednotlivců za jejich používání a porozumění proměně, kterou média i společnost prošla prostřednictvím digitalizace. Povaha médií tedy v jistém smyslu odpovídá charakteru společnosti, které je tento dar k dispozici. Nesvobodné společnosti tento dar nemůže sloužit.

The Media as a Gift: Relecture of the Pastoral Instruction *Communio et Progressio*

Keywords: Media; Church; Social Teaching of the Church; Digital Structural Transformation of the Public; the Encyclicals *Communio et Progressio*; *Fratelli Tutti*

Abstract: This paper is an attempt to re-read the 1971 pastoral instruction on the media, *Communio et progressio*, in the context of the digital structural transformation of the public and the encyclical *Fratelli tutti* (2020). The Pastoral Instruction is considered a key text on the Church's relationship with the media. The thesis recalls the document's continuity with the social teaching of the Church. It attempts to capture the transformation that the Church's relationship with the media has undergone from *Communio et progressio* to the present day, with particular reference to the encyclical *Fratelli tutti*, in which Pope Francis emphasises a culture of dialogue.

Mgr. Petr Vizina
KTF UK
Thákurova 3,
160 00, Praha 6
petr.vizina@email.cz